

СТАТИИ/ARTICLES

УДК 911.372:94(38)“652/653“
94:81’373.21“652/653“

Јасминка КУЗМАНОВСКА

Институт за национална историја - Скопје

ЗА ЈАЗИЧНИТЕ ОДЛИКИ И ЗА ЛОКАЛИЗАЦИЈАТА НА ДВЕ ДОЦНОАНТИЧКИ ТВРДИНИ

Во прилогот претставуваме две тврдини забележани од историчарот Прокопиј во VI век од н.е., кај коишто можеме да зборуваме за поизвесна идентификација/локализација на терен.¹ Имено, познато е дека повеќето имиња на тврдини од вкупно 46 набројани во списокот за Македонија се *haraх legomena*, односно топоними што многу често воопшто не можат да се разгледуваат во континуитет, ниту лингвистички, ниту во историски контекст, а со тоа и нивната идентификација станува многу проблематична, несигурна а во некои случаи и невозможна. Кај првиот топоним Μουσεῖον идентификацијата ја олеснува уникатноста и специфичноста на името на тврдината, додека во вториот случај кај тврдината Ἀδριάνιον локализацијата е изведена посредно, преку лингвистички паралели, а освен тоа е потврдена и со конкретни археолошки истражувања и подоцнежни записи. Што се однесува до овие два топонима, поволна околност е што нивните имиња се засведочени со иста графика во сите изданија на оригиналниот грчки текст, што

¹ Procopii Caesariensis *Opera omnia*, rec. I. Haury, Vol. III 2, VI LIBRI ΠΕΡΙΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΣIVE DE AEDIFICIIS CUM DUOBUS INDICIBUS ET APPENDICE, (LIPSI-AE: AEDIBUS B.G. TEUBNERI, MCMXIII), (IV, iv), 118, 52.

ни допушта поголема сигурност особено при лингвистичките толкувања.²

Прокопиј од Кајсареја ја одбележал тврдината Μουσεῖον во четвртата книга од панегирикот *De aedificiis*, во списокот посветен на географското подрачје именувано како Ἐλί Μακεδονίας.³

Лингвистот Веселин Бешевлиев е единствен кој опстојно се занимавал со јазикот на овој доцноантички извор, поточно со прашањето на јазичната припадност, ортографијата, вокалните и консонатските промени и закономерности на топонимите забележани во него. Тој, во студијата посветена на топонимите, поточно во поглавјето во коешто врши класификација на утврдувањата според падежниот облик во кој се забележани, го вбројува Μουσεῖον меѓу имињата предадени во грчки акузатив, попрецизно меѓу оние кои што завршуваат на наставката -ον, и коишто се, во најголем број случаи, од среден род (*Neutra*) од латинско или грчко потекло.⁴

Освен коментарите кон преводот на Полибиј кои не упатуваат дека се работи за местото Либетра на Олимп, не би можеле да најдеме појасна индикација за убикација на овој топоним, кога веќе

² ΠΡΟΚΟΠΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΩΣ ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΤΟΥ ΔΕΣΠΟΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΙΑΝΟΥ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΛΟΓΟΙ ΕΞ ΠΡΟΚΟΠΙΙ CAESARIENSIS DE AEDIFICIIS DN. *IOUSTINIANI LIBRI SEX* Auctiores quam ante & emendatiores. Interprete CLAUDIO MALTRETO Anicienfi, Societatis JESU Presbytero. (VENETIIS: Ex Typographia Bartholomaei Javarina M. DCC. XXIX), 444.; *Procopii Caesariensis Opera omnia, rec. I. Haury, Vol. III 2, VI LIBRI ΠΕΡΙ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ SIVE DE AEDIFICIIS CUM DUOBUS INDICIBUS ET APPENDICE*, (LIPSIAE : AEDIBUS B.G. TEUBNERI, MCMXIII), (IV, iv), 118, 52; *Procopius. Buildings, History of the Wars, and Secret History, 7 Books*, (Cambridge/MA: eds. H. B. Dewing und G. Downey, Loeb Classical Library, 1914–40), IV, iv, 3.

³ Procopius, *De aedificiis* IV.4, 3.

⁴ Veselin Beševliev, *Zur Deutung der Kastellnamen in Prokops werk "De aedificiis"* (Amsterdam: Verlag Adolf M. Hakkert, 1970), 47.

станува збор за Македонија.⁵ Овој коментар всушност и се заснива на сочуваното сведоштво на Стефан Византиски,⁶ од што логично произлегува дека најприкладно би било тврдината на Прокопиј да ја бараме во околината на планината Олимп.⁷ Во стандардните речници на старогрчкиот јазик под заглавниот збор Μουσεῖον наоѓаме и два други податоци за него, првиот е дека се работи за брдо крај Атина, а вториот се однесува на топоним во Бојотија.⁸ Со оглед на фактот дека во нашиот извор се работи за територијата на Македонија, најлогично и најизвесно би било да претпоставиме

⁵ Триесет и седмата книга на Полибиј е потполно изгубена со исклучок на еден фрагмент сочуван кај Стефан Византиски. Polybii *Historiae*, Lipsiae: editionem a Ludovico Dindorfio, curatam retractavit Th. Buttner-Wobst. vol. II 1924, vol.III vol.IV 1893, 1904). Во изданието на преводот на Маријана Рицл, попрецизно во коментарот што се однесува на книгата 37 се наоѓа напомена која се однесува на топонимот Μουσεῖον: “Музеј, светилиште Муза. Можда се ради о споменику Орфеју код града Либетре на Олимпу”. Полибије *Историје* I, II, предговор, превод и коментар Маријана Рицл, (Нови Сад: Матица Српска, 1988), 623.

⁶ Stephan von Byzanz *Ethnika Stephani Byzantii Ethnicorum quae supersunt*, (Graz: rec. A.Meinekii, 1958).458, 8: “<Μουσειον,> τόπος περί τόν Ὀλυμπόν τόν ἐν Μακεδονίᾳ. Πολύβιος τριακοστῷ ἐβδόμῳ. τό τοπικόν ἀναλόγως Μουσειεύς, ὡς Σιγυειεύς.”

⁷ Слично и кај Martine, Henry-Perrin, *Procope de Césarée les Édifices Livre IV*, Traduction et commentaire, fasc II, Thèse de 3e cycle. Sous la direction de Monsieur Jean Lassus,(Paris:1974), 185; Fanoula, Papazoglou, “Les Villes de Macédoine à l’époque romaine”, *BCH. Suppl.*16, (1988), 28, f72; Ἀγγελίκη Κωνσταντακοπούλυ, Ἱστορικὴ γεογραφία τῆς Μακεδονίας, (4ος-6ος), (Διδακτορικὴ διατριβή, Γιάννενα 1984), 252; Wilhelm, Pape, Dr. W. Pape’s, *Handwörterbuch der Griechischen Sprache in vier bänden, dritten band Wörterbuch der Griechischen Eigennamen*, dritte Auflage neu bearbeitet von Dr. G.E. Benseler, (Braunschweig: Vieweg&Sohn,1911), 954.

⁸ Anatole, Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, rédigé avec le concours de E. Egger. [26ème] édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, (Paris: Hachette, 1963), s.v. Μουσεῖον

дека одбележаниот топоним Μουσεῖον се наоѓа во областа околу планината Олимп. И во речникот на лични имиња на Папе – Бенселер е забележано место на планината Олимп во македонската област Пиерија.⁹ Со оглед на нашето искуство при работата со тврдините кај Прокопиј, можеме да потврдиме дека во поедини случаи има и отстапувања од географската територија, но тие изместувања во најголем број се однесуваат на територијата на Нов Епир или на Дарданија.¹⁰ Што се однесува до самото именување, иако на прв поглед се чини семантички неоправдано со оглед на фактот што во списокот, главно, се забележани воени тврдини лоцирани на стратешки значајни точки, сепак во истиот список можеме да најдеме и примери на топоними како што се Νύμφιον и Ἀρτεμίσιον со слична, прилично јасна значенска, во случајов митолошка содржина.¹¹ Ф. Папазоглу потврдува дека малата населба Либетра во почетокот на II век пр.н.е., уште постоела како самостоен град,¹² а податокот кај Павсаниј дека населбата настрадала од порои помогнал за уточнување на локализацијата на оваа мала населба.¹³ Археологот Коцијас открил остатоци од стари сидини во близина на местото Каналиа (Либетра), на југ во самото подножје на Олимп.¹⁴ Претпоставуваме дека истата населба, уште од дамнина најпозната по негувањето на култовите на Дионис и Музите, продолжила да постои и во доцната антика под името Μουσεῖον, а во прилог на оваа теза се и поновите археолошки истражувања кои

⁹ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 954.

¹⁰ Такви примери се утврдувањата Σίκλαι, Κάσσωλας, Κάσσωλες од истиот список.

¹¹ Procopius, *De aedificiis*, IV.4, 3.

¹² Фанула, Папазоглу, “Македонски градови у римско доба”, *Жива антика* (Скопје: 1957): 103.

¹³ Pausaniae *Graeciaedescriptionis*, (Lipsiae: ed. Fr.Spiro, 1903), IX 30,9

¹⁴ Νικόλαος, Κοτζιάς, “Λείβηθρα, Πίμπλεια, Περία ἡ πατρίς τοῦ Ὀρφέως”, *Ἀρχαιολογική Ἐφημερίς* (1948-1949): 25-40, 34.

покажуваат дека акрополата била обѕидана и дека уште извесен период не била напуштена.¹⁵

Името на тврдината забележана кај Прокопиј Μουσεῖον ‘се-диште на музите, школа, музеј’ претставува супстантив – изведенка од основниот збор μουσα со значење ‘божица на пеењето и поезијата’ и најчесто се употребува во множина. На ова значење на именката μουσεῖον, Шантрен во својот етимолошки речник го придодава уште и значењето ‘мозаик’ и тоа во византискиот период од развојот на грчкиот јазик.¹⁶ Супстантивот μουσεῖον е во корелација со лат. *museum(-ium)*, додека во доцноантичкиот и византискиот период е карактеристична употребата на варијантата μουσῖον, каде што е видлива, за овој период, очекуваната монофтонгизација на дифтонгот.¹⁷ Х. Фриск укажува на фактот дека првобитното, апелативно значење на именката μουσα е непознато и дека старите сведоштва за музите не овозможуваат сигурни заклучоци за неговата мотивација.¹⁸ Морфолошки, именката μουσα е образувана со помош на суфиксот -ια од *ιαи најверојатно, води потекло од праобликот *μουτ-уа или *μουθ-уа(преку *μου-σα).¹⁹ Во претпоставениот облик *μουτ-уа блискоста со облиците μένος, μέμονα е проблематична, бидејќи во тој случај присуството на -τ е тешко објасново и воопшто, може да се каже дека целата форма во

¹⁵ *Αρχαιολογικόν Δελτίον* 50, 1995, *ΧΡΟΝΙΚΑ*, Β2, ΑΘΗΝΑ, (2000), 497-8.

¹⁶ Pierre, Chantraine, *Dictionnaire étymologique de la langue grecque*, 1-2, (Paris: Éditions Klincksieck, 1968), 716; Evangelinus, A., Sophocles, *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From B.C.146 to A.D. 1100)* In two volumes, (Cambridge: Harvard University Press, London: Humphrey Milford, Oxford University Press, 1914), 770.

¹⁷ Варијанти во таа смисла се дадени во изданието на Тојбнер: 118.52 Β>Μουσεῖον μουσεῖον Ι1 μουσῖονV (falsum μουσεῖον Ι1 Haury).

¹⁸ Hjelmar, Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch* (Heilderberg: Carl Winter Universitätsverlag 1960), II, 261.

¹⁹ Chantraine, *Dictionnaire*, 716.

морфолошка смисла е компликувана. Освен тоа, Шантрен укажува и на размислувањето на Вакернагел кое оди во друг правец, врзувајќи го претпоставениот облик **μοντ-υα* со лат. *mons* ‘планина’, давајќи значење ‘планинска нимфа’. Според него, оваа хипотеза на Вакернагел и покрај тоа што не е семантички апсурдна, сепак наидува на потешкотии при толкувањето бидејќи семантичката група на лат. *mons* не е застапена во грчкиот. Р. Бекес, најновиот толкувач на фонетскиот и морфолошкиот систем на старогрчкиот јазик, во однос на етимологијата на зборот *μοῦσα* главно се согласува со становиштата на Шантрен, но ја отфрла можноста дека истата може да биде директно врзана со **men* (*μένος, μέμονα*).²⁰ Според него, многу поизвесна е споредбата на *μοῦσα* < **μονθ-υα* со *μειθήρη* и *μειθάνω*. Со тоа станува логична врска на музите со меморијата и паметењето, чија основа се содржи во значењето на и.-е корен **men*.

Во списокот на тврдини во Македонија приложен кај Прокопиј фигурира уште една забележана под името Ἀδριάνιον. Во другите антички извори не сме го сретнале овој топоним, барем не со оваа графика. Јасно е дека единствено би можел да се поврзе со познатиот грчки град Ἀδριανόπολις, односно со латинското лично име *Hadrianus*, што се содржи во неговата основа. Со оглед на фактот што во изворите се среќаваат повеќе различни места со истото име, веруваме дека за нашиот топоним најисправна е насоката што ни ја дава Ф. Папазоглу во својата позната студија за македонските градови во римско време. Имено, Папазоглу претпоставува дека тврдината спомената кај Прокопиј би можела да се поистовети со топонимот Адријанопол што се наоѓал источно од реката Стримон.²¹ Според неа, тоа место најверојатно имало статус на град

²⁰ Robert, Beekes, *Etymologically Dictionary of Greek*, with the assistance of Lucien Van Beek, (Leiden-Boston: Brill, 2010), 972.

²¹ Папазоглу, *Македонски градови*, 268.

(впрочем и самото име го докажува тоа), а посредно е и епиграфски посведочено со етниконот Ἀδριανολεῖται споменат на натпис од времето на Септимиј Север пронајден во Филипи.²² Споменикот бил подигнат од Сојузот на пет градови (Пентаполида), меѓу кои се наоѓале и Берга, Газор и Скимберт. Бидејќи знаеме дека овие градови се наоѓаат во источна Македонија, попрецизно во областа именувана Бисалгија, логично би било да се претпостави дека и овој Адријанопол се наоѓа во истата област и во нивна непосредна близина, бидејќи и самиот и припаѓал на Пентаполидата, како регионална верска федерација. Натписот е особено значаен, бидејќи со него се исклучува поврзаност со познатиот Адријанопол во Тракија и се докажува дека се работи за сосема друг град. Овој град не е засведочен во подоцнежните извори, но не е искушено дека тврдината кај Прокопиј може да се изедначи токму со него. Имено, претпоставената идентификација во случајов би биле: археолошкиот локалитет, акрополата и тврдината под името Ἀδριάνη, која денес се наоѓа во префектурата Драма, во регионот на Грција познат под административното име Источна Македонија и Тракија. Според мислењето на Самсарис нашиот топоним, од Прокопиј забележан како Ἀδριάνιον, треба да се идентификува со селото *Агријани*, лоцирано недалеку од Филипи, источно од Драма, а на влезот во долината Платанија. Истовремено, самото име на тврдината односно граматичкиот деминутив Ἀδριάνιον – *Мал Агријанојол* многу добро ја повлекува јасната разлика од Адријанопол (ден. Едрене) во Тракија.²³ Освен тоа, топонимот е засведочен и во списокот на населени места што ги промениле своите имиња, во областа Тра-

²² Jaques, Roger, „L'enceintebasse de Philippes“, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 62, (1938): 20-41, 23.

²³ Dimitris, Samsaris, “Τοπογραφικά προβλήματα της ἐπικράτειας της ρωμαϊκῆς ἀποικίας τῶν Φιλίππων” *Ancient Macedonia IV: papers read at the fourth international symposium held in Thessaloniki, September 21-25, 1983*, (1986): 541-548, 546; Papazoglou, *Les Villes*, 408-9.

кија и Македонија, сместен во Драмскиот округ, денес преименуван во Ἀδριάνι.²⁴ И најновите археолошки истражувања на локалитетот на рановизантиската тврдина *Адриани* упатуваат на можноста за идентификација со Прокопиевата тврдина Адрианион од VI век.²⁵

Во речникот на лични имиња на Папе-Бенселер под заглавниот збор Ἀδριανεύων, τὸ се наоѓа објаснувањето ‘храм на Хадриан’.²⁶ Лингвистот Веселин Бешевлев во познатата студија за значењата на имињата на места кај Прокопиј го споменува меѓу имињата на тврдини кои потекнуваат од лично име, во случајов тоа е името од латинско потекло *Hadrianus*. Поради тоа авторот и го вбројува во групата латински имиња на тврдини изведени со карактеристичниот латински посесивен суфикс *-ianus, -iana*.²⁷ Познато е дека овој суфикс станал особено распространет со етаблирањето на римските војници, пред сè во дунавските, а потоа и во останатите римски провинции на Балканот, па така и во Македонија. Со посесивниот суфикс *ianus, -iana, најчестџо* се изразува припадноста на земјишен посед или вила на одреден сопственик – ветеран со латинско потекло и име.²⁸ Вакви примери на имиња на тврдини се засведочени

²⁴ Веселин, Трајков, *Населениџе месџа в Тракија и Македония џод џрџџа власџи, Сџџари и нови названџа* (Софија: 1946), 67.

²⁵ Archibald, Dunn, “Continuity and Change in the Macedonian Countryside from Galienus to Ioustinian” in *Recent research on the Late Antique Countryside*, William Bowden, Luke Lavan, Carlos Machado (eds), (Leiden/Boston: 2004), 535-586, 549: “Ai-Giannes, Adriane: an acropolis containing Early Byzantine basilica and a dense construction of other structures associated with Late Roman pottery. The site can be identified on the basis of local toponymic continuity with the Justinianic phrourion of Adrianion, the successor in some senses of the exclusive Roman site of Hadrianopolis, which is located nearby”.

²⁶ Pape-Benseler, *Wörterbuch*, 19.

²⁷ Beševiev, *Zur Deutung der Kastelnamen*, 49.

²⁸ Haralambie, Mihaescu, *La langue latine dans le Sud-est de l’Europe* (Paris: Editura Academiei, Les belles lettres, 1978), 15.

и во списокот на Прокопиј што се однесува на Македонија. Сепак, оваа класификација на Бешевлиев ја сметаме за погрешна, бидејќи во случајов завршетокот *-ianus* всушност му припаѓа на личното име од кое е изведен топонимот, а тоа е името на римскиот цар Хадриан,²⁹ по кого е и најверојатно наречено утврдувањето. Суфикс на топономастичката форма е всушност грчкото *-ιον* во среден род според претпоставената покрај него именка *φροῦριον*: *Ἀδριακῶνιον* (*φροῦριον*)–*Адрианова* (*ἰῶν* *ῥδινα*).

²⁹ Би сакале да укажеме дека во латинскиот јазик, овде претставен преку името на римскиот Император Хадријан, што се содржи во основата на топонимот, преку консонатот *h* е зачуван спиритусот, додека во грчкиот јазик во периодот во кој пишува Прокопиј (VI век н.е.) спиритусот е веќе исчезнат. Поради тоа формата е Адрианион.

Jasminka KUZMANOVSKA

ON LINGUISTIC FEATURES AND LOCALIZATION OF TWO LATE ANTIQUITY FORTRESSES

-SUMMARY-

The contribution deals with the names of two fortresses from the period of Late Antiquity witnessed by Procopius from Caesarea in his famous work *De aedificiis*, more precisely in the list entitled *Επί Μακεδονίας*. The main part of the article is focused on the research of possible etymology of the place-names *Μουσεῖον* and *Ἀδριάνιον*, offering most reliable possibilities of their localization. The first name *Μουσεῖον* ‘place devoted to the Muses, a place for the study of special arts and sciences, museum’ is semantically connected with the Greek noun *μοῦσα* ‘goddess of the arts and poetry’ most likely identified with the place on the mount Olympus, ancient Leibethra. The other Procopius’ fortress *Ἀδριάνιον* is identified with the village under the name *Adriani*, located not far from Philippi, east of Drama at the entrance to the Platania valley. Concerning the morphology of the name, we reject the idea of classifying in the group of toponyms with characteristic Latin suffix *ianus*, *-iana*. In our opinion, the suffix of the toponomastic form *Ἀδριάνιον* is Greek *-ιον* with the omitted noun (*φρούριον*) alongside – Hadrians’ fortress”.